

Territorial approach to rural development in Iran (A systematic review)

Ali Khodadadi^{1*} | Mahdi Pourtaheri² | Morteza Tavakoli³

1. Corresponding Author, Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: Ali_khodadadi@modares.ac.ir

2. Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: mahdit@modares.ac.ir

3. Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: M-Tavakoli@modares.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:

Received September 01, 2023

Revised October 04, 2023

Accepted October 09, 2023

Published online 06 November 2023

Keywords:

*Rural Development,
Sustainable Rural Development,
Traditional Approaches,
Territorial Approach,
Systematic Review.*

ABSTRACT

Many years have passed since the initiation and implementation of sustainable rural development projects in the country of Iran, however, rural communities in many regions of the country still face numerous challenges. In this regard, government planners and administrators have made efforts to address the issues and problems of rural areas by presenting new approaches. Accordingly, the current research aims to provide a different approach to rural development by critically and comparatively analyzing traditional approaches in rural development planning. Therefore, the present research is of a developmental type, and the research method is analytical-interpretive, with data collection primarily based on library and documentary research. The findings of the study indicate that the top-down approach based on the endogenous approach and sectoral planning still dominates the rural development system in Iran, and as a result, the desired development of rural communities nationwide has not been achieved. The results show that sustainable rural development can be facilitated at the national level by incorporating the characteristics of a territorial approach. This suggests that a proposal beyond agriculture should be based on the participation of all stakeholders, emphasizing the importance of social factors and rural institutions, and incorporating both agricultural and non-agricultural occupations, considering the interrelationships between agricultural, industrial, and service sectors, and most importantly, it should be inconsistent with a spatial perspective on urban-rural relations. Therefore, the process of rural development in the country would be economically rational, socially equitable, and environmentally responsible.

Cite this article: : khodadadi, A; Pourtaheri ,M &Tavakoli , M. (2023). Territorial approach to rural development in Iran (A systematic review). *Town and Country Planning*.15 (2), 221-241. Doi: 10.22059/jtcp.2023.364662.670404

© Ali khodadadi, Mahdi Pourtaheri, Morteza Tavakoli **Publisher:** University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2023.364662.670404>

رویکرد سرزمینی به توسعه روستایی ایران (مروری سیستماتیک)

علی خدادادی^{۱*} | مهدی پورطاهری^۲ | مرتضی توکلی^۳

۱. نویسنده مسئول، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، رایانامه: Ali_khodadadi@modares.ac.ir
۲. گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، رایانامه: mahdit@modares.ac.ir
۳. گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، رایانامه: M-Tavakoli@modares.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۸/۱۵

کلیدواژه:

توسعه پایدار روستایی،

توسعه روستایی،

رویکرد سرزمینی،

رویکردهای سنتی،

مرور سیستماتیک.

سال‌های زیادی از تهیه و اجرای طرح‌های توسعه پایدار روستایی در سطح کشور می‌گذرد. ولی هنوز در بسیاری از مناطق کشور روستاییان با چالش‌های متعدد مواجه‌اند. در این زمینه برنامه‌ریزان و مجریان حکومتی تلاش کرده‌اند تا با ارائه رویکردهای جدید از معضلات و مسائل مناطق روستایی کشور بکاهند. بر این اساس، پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن نقد و ارزیابی رویکردهای سنتی مطرح در برنامه‌ریزی توسعه روستایی کشور رویکرد متفاوتی را به مقوله توسعه روستایی در قالب تحلیل‌های انتقادی و تطبیقی ارائه دهد. بر این مبناء، بر حسب ماهیت تحقیق، نوع پژوهش توسعه‌ای و روش آن تحلیلی - تفسیری و شیوه گردآوری داده‌ها نیز کتابخانه‌ای و اسنادی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد کماکان حاکمیت رویکرد بالا به پایین بر مبنای رهیافت برون‌زا و برنامه‌ریزی بخشی بر نظام توسعه روستایی ایران غلبه دارد و به همین دلیل توسعه درخور جوامع روستایی در سطح کشور محقق نشده است. نتایج پژوهش مبین آن است که توسعه پایدار روستایی زمانی در سطح کشور تسهیل می‌شود که خصیصه‌های رویکرد سرزمینی را در بر داشته باشد. بدین معنی که پیشنهادی فراتر از کشاورزی، مبتنی بر مشارکت همه ذی‌نفعان، با تأکید بر اهمیت سهم عوامل اجتماعی و نهادهای روستایی و دربرگیرنده مشاغل کشاورزی و غیر کشاورزی با توجه به ارتباط بین بخش‌های کشاورزی، صنعتی، و خدماتی و مهم‌تر از همه با دیدگاهی فضایی بر پیوندهای شهری و روستایی منطبق است. بنابراین، فرایند توسعه روستایی کشور از نظر اقتصادی منطقی، از نظر اجتماعی عادلانه، و به لحاظ زیست‌محیطی مسئولانه خواهد بود.

استناد: خدادادی، علی؛ پورطاهری، مهدی و توکلی، مرتضی. (۱۴۰۲). رویکرد سرزمینی به توسعه روستایی ایران (مروری سیستماتیک). *آمایش سرزمین*، ۱۵ (۲) ۲۲۱-۲۴۱. DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2023.364662.670404>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© علی خدادادی، مهدی پورطاهری، مرتضی توکلی

DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2023.364662.670404>

مقدمه و بیان مسئله

نواحی روستایی در انواع پیکربندی‌های توزیع اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، و فضایی ظاهر می‌شوند که توسط طیفی از مسیرهای توسعه مشخص شده‌اند (Petrovic, 2020). یعنی توسعه روستایی به طور فعال توسط بسیاری از بازیگران، جنبش‌های اجتماعی، یا دستگاه‌های دولتی که در آن دخیل هستند شکل می‌گیرد. بنابراین، از طریق تعاملات متعدد در واسط‌های بین این عوامل با یک‌دیگر ایجاد و درگیر رویه‌های پیچیده و اغلب متناقض می‌شود (van der Ploeg et al., 2015: 18). نتیجه این روند نشان داده میزان فقر روستایی به طور کلی کاهش نیافته و نابرابری روستایی زیاد و در حال افزایش است. توسعه اجتماعی بهبود یافته است؛ حال آنکه در دستیابی به هدف توسعه هزاره در کاهش فقر ناکام مانده است (Janvry & Sadoulet, 2007: 67-71). این امر منتج از آن است که رویکردهای سنتی توسعه روستایی به‌رغم اهمیت اشتغال روستایی در خارج از مزرعه و سایر استراتژی‌های درآمدزای فقر روستایی بر فعالیت‌های کشاورزی متمرکز هستند. آن‌ها آثار بالقوه‌ای را که تقویت ارتباطات شهری- روستایی می‌تواند هم در تغییر الگوی تولید محصولات کشاورزی هم بر وضعیت زندگی و کار مردم به‌ویژه فقرا داشته باشد در نظر نمی‌گیرند. اقدامات بر فقرا متمرکز است، بدون توجه به اینکه اتحاد با عوامل غیر فقیر می‌تواند راه‌های کارآمدتری برای خروج از فقر باشد. آن‌ها محدودیت‌های اقتصاد کلان در میزان منابع به‌کاررفته در افزایش مقیاس ابتکارات خرد، همچنین ناهمگنی مناطق روستایی را در نظر نمی‌گیرند. زیرا برنامه‌های طراحی‌شده مرکزی دارای خصوصیات یک اندازه متناسب با همه است (Schejtman & Berdegue, 2008: 8). این فرایند خواستار بررسی رویکردهای جایگزین برای توسعه روستایی است که ممکن است شانس بیشتری برای موفقیت داشته باشد (Janvry & Sadoulet, 2007: 67)؛ مانند رویکرد سرزمینی، که در قالب یک ساختار اجتماعی است، شامل مجموعه‌ای از روابط تاریخی، فرهنگی، اقتصادی، ژئومحیطی، و نهادی است. در عین حال نمودی از یک هویت و هدف است که بین بازیگران اجتماعی و عوامل چندگانه دولتی و خصوصی مشترک است (Miranda & Renault Adib, 2007: 44). و اینکه مداخله عمومی تعریف می‌شود که مبتنی بر قابلیت‌های محلی است و ایده‌های نوآورانه را از طریق تعامل دانش محلی و عمومی و بازیگران درون‌زا و برون‌زا ترویج می‌کند (Cistulli et al., 2014: 880). بنابراین، پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر است:

«چرا رویکردهای سنتی منجر به توسعه درخور جوامع روستایی نشده‌اند؟» و «رویکرد سرزمینی چگونه منجر به توسعه روستایی پایدار خواهد شد؟»

البته با توجه به اینکه رویکرد روش‌شناسی پژوهش مرور سیستماتیک است، سؤالاتی جزئی در قالب خصیصه‌های رویکرد سرزمینی در بخش روش این پژوهش مطرح شده است.

پیشینه نظری پژوهش

توسعه روستایی

توسعه روستایی به دنبال درک رشد، افول، یا دگرگونی جوامع روستایی و محیط و فعالیت‌های اقتصادی آن‌هاست (Eversole, 2018). همچنین «تجدید ساختار کلی اقتصاد» تعریف شده است که منجر به تغییرات اساسی در الگوهای تعامل کشاورزی و جامعه یا «الگوی توسعه‌ای جدید برای کشاورزی» می‌شود (Shonhe, 2019: 408). نیز بسیاری از فعالیت‌ها را در بر می‌گیرد که بر ارتقا و بهبود زندگی اجتماعی- اقتصادی روستاییان تأثیر می‌گذارد (Dutt, 2018: 188). با وجود این اغلب توسط سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه تصور می‌شود که توسعه روستایی مترادف با کشاورزی است (Abechi, 2018: 8). حال آنکه توسعه روستایی به مفهوم عام آن بهبود در همه ابعاد و جنبه‌های حیاتی انسان روستائین است؛ یعنی توسعه‌ای که بر همه اقشار جامعه در همه ابعاد زندگی تأثیرگذار باشد و در عین حال از منابع در اختیار به گونه‌ای عقلایی استفاده کند (Lea & Chaudhari, 1984). اهداف و سیاست‌های کلی آن در اکثر کشورها بر کاهش فقر، افزایش تولید و بهره‌وری، دسترسی برابر به امکانات، بهبود کیفیت زندگی، توانا ساختن مردم روستایی برای مشارکت در کنترل محیط خود، استفاده از منابع محلی و تقویت مؤسسات و نهادهای روستایی جهت حمایت از توسعه پایدار بنا شده است (رضوانی، ۱۳۸۱: ۲۲۳). بر این اساس از دو عامل

سازمان‌های دولتی و مردمی تأثیر می‌پذیرد و بر پایه شکل‌گیری سازمان‌های متنوع نظیر شرکت‌ها و سازمان‌های غیر دولتی و شوراها و همچنین ارتباطات مناطق روستایی با بخش‌ها، شهرها، و دیگر سطوح پدید می‌آید (پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۵). ابعاد آن شامل فقرزدایی، توسعه اقتصادی، کاهش نابرابری‌های ثروت و درآمد، توسعه آموزش، توسعه جامعه مبتنی بر برابری و عدالت و عدم استثمار، بهبود سلامت و بهداشت، بهبود بخش کشاورزی، افزایش فرصت‌های شغلی (Panigrahi & Mohapatra, 2020: 80)، تقویت استانداردهای زندگی از طریق تأمین غذا و سرپناه و پوشاک، مشارکت دادن مردم در برنامه‌ریزی و توسعه از طریق مشارکت آن‌ها در تصمیم‌گیری و از طریق تمرکز مدیریت، تأمین عدالت توزیعی و برابری فرصت‌ها در جامعه روستایی است (Kumar, 2020).

توسعه پایدار روستایی

توسعه پایدار روستایی مفهومی است شامل سه بعد اصلی اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی توسعه روستایی. بعد اقتصادی توسعه روستایی به رشد اقتصادی از طریق دستیابی به نشاط و کارایی و اثربخشی فعالیت اقتصادی در مناطق روستایی اشاره دارد. بعد اجتماعی توسعه روستایی به پیشرفت اجتماعی از طریق ارتقای توان انسانی و ایجاد فرصت‌های برابر برای زندگی در مناطق روستایی اشاره دارد. و بعد اکولوژیکی توسعه روستایی به حفاظت از محیط زیست از طریق مدیریت منابع طبیعی و آلودگی مناطق روستایی اشاره دارد (Velickovic & Jovanovic, 2021: 34). این امر مستلزم دگرگونی اقتصادی-اجتماعی است که هدف بلندمدت حفظ برخی از دارایی‌های منطقه‌ای را که به طور مناسب تعریف شده است در طول زمان به خطر نمی‌اندازد (Mulolo, 2022: 128). بنابراین نه تنها به مدیریت زمین، شیوه‌های کشاورزی مسئولانه، و حفاظت از محیط زیست مشروط می‌شود بلکه به طور قابل توجهی به حفظ نیروی کار روستایی نیز مشروط است (Gao et al., 2018). از طرفی شاخص‌های اجتماعی برای سنجش توسعه پایدار روستایی باید در دسترس بودن مؤسسات بهداشتی، مواد غذایی اولیه، مؤسسات آموزشی، کیفیت و کمیت خطوط حمل‌ونقل عمومی، امکانات سنتی و فرهنگی، میزان مشارکت در انتخابات محلی و پارلمانی، ساختار سنی و جنسیتی، کارایی نهادی (چارچوب قانونی، پیوندهای غیررسمی، مکانیسم حکومتی)، و ... را در نظر داشته باشد (Jezroglj et al., 2020: 297). بر این اساس، توسعه پایدار روستایی ثابت می‌کند که راه برای دستیابی به تغییرات اجتناب‌ناپذیر است که از نظر اقتصادی منطقی، از نظر زیست‌محیطی مسئولانه، و از نظر اجتماعی عادلانه است (Lupancescu, 2021: 86-87).

رویکردهای سنتی

با توجه به آنکه در مطالعات و تجربیات توسعه روستایی انواعی از رویکردهای توسعه‌ای آزموده و به کار برده شده، جا دارد تعاریفی کلی از آن‌ها بیان شود.

رویکرد بالا به پایین (برون‌زا): از نگاه این رویکرد کمبودهای ناشی از ساختارهای داخلی (Supyandi et al., 2017: 12-130)

و مشکلات عمده بهره‌وری کم روستاها (Lowe et al., 2019: 30) موجب شده نیروهای بیرونی و از بخش مدرن عهده‌دار ایجاد تغییر و توسعه در روستاها شوند (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۲: ۲۳). مثلاً اصلاح تولیدات کشاورزی و پیشرفت آن بدون ایجاد تغییرات بنیادی و اساسی، که یک دسته فنون و تکنولوژی شامل کودها، مواد حشره‌کش، ابزارها، و بذرهای دارای عملکرد بالا را در بر می‌گیرد (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۲۸۰). بر این اساس صنعتی‌سازی و نوآوری‌های فناوری محرک‌های حیاتی توسعه روستایی تلقی شده‌اند. از سویی تحقیقات علمی آنان طبق نسخه کارشناسان خارجی است.

رویکرد پایین به بالا (درون‌زا): از این دید توسعه مناطق روستایی عبارت است از تحقق ظرفیت‌های بومی و دارایی‌های

طبیعی و انسانی خاص خود که منجر به خودکفایی آن‌ها می‌شود و توسعه آن‌ها از نیروهای خارجی جدا می‌شود و به دانش و منابع محلی تکیه می‌کنند. بنابراین، نیروهای ابتکار عمل آن‌ها را نهادهای محلی تشکیل می‌دهد. تمرکز توسعه آن‌ها مبتنی بر ظرفیت‌سازی است و اینکه تمرکز تحقیقات توسعه‌ای آنان بر اساس جامعه محلی است (Lowe et al., 2019: 30-31).

رویکرد توسعه شبکه‌ای (نئودرون‌زا): روند توسعه از دید این رویکرد مبتنی بر شبکه‌های تحقق-عمل توسعه روستایی، هم‌افزایی روش‌شناختی میان‌رشته‌ای بین دانشمندان علوم اجتماعی مختلف، تحقیقات تطبیقی (Gkartziou & Lowe, 2019)، همچنین شناسایی و بهره‌برداری از پتانسیل مکان‌محور، جریان‌های شهری-روستایی، حاکمیت چندمقیاسی و چندبخشی، رابطه نابرابر بین محلات و نیروها و نهادهای خارجی، بسیج منابع داخلی، اقدام پژوهشی فعال جوامع، تخصص بومی مبتنی بر مکان است (Lowe et al., 2019: 31).

رویکرد ترویج کشاورزی: کاربرد آن به صورت افزایش تولید و ایجاد گروهی پیشرو که ایده‌ها و تکنیک‌های جدید به آن‌ها عرضه می‌شود و خدمات و نهادهای ارائه‌شده را به انحصار می‌گیرند. در مفهوم جدید، درصد آموزش مردم همراه با عمل است (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۱۳۷ - ۱۴۱). در واقع، هدف آن تغییر رفتار کشاورزان و تقویت قدرت نوآوری و خلاقیت و افزایش دانش آن‌ها برای پذیرش نوآوری‌ها و فناوری‌های نوین است.

رویکرد توسعه یکپارچه: هدف این رویکرد عبارت است از بسیج و استفاده بهتر از منابع انسانی و طبیعی، دسترسی به وسایل تولید و خدمات اجتماعی، توزیع عادلانه درآمد و ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر به عنوان راه‌هایی برای ایجاد انگیزه در مردم و افزایش قدرت خرید آن‌ها، ایجاد پیوندهای نزدیک‌تر بین بخش‌های کشاورزی و صنعتی و خدماتی در مناطق روستایی، و بهبود شرایط زندگی (Islam, 2019: 28). در نهایت، ابتکارات موفق توسعه یکپارچه روستایی نیاز به کنترل کیفیت و بهبود مستمر دارد و آن‌ها باید به اندازه کافی انعطاف‌پذیر باشند تا نیازهای توسعه روستایی را که اغلب با گذشت زمان تغییر می‌کنند برآورده سازند (Jacob, 2018).

رویکرد کاهش فقر (توانمندسازی): اندیشه پرداختن به مباحث بلندمدت و بنیادی در ساختار و چشم‌انداز و ماهیت توسعه اجتماعی مشخصه این رویکرد است (World Bank, 2020). هدف آن بازگشت رشد مطلوب همراه با برابری است که روستاییان همه نیرو و قابلیت خود را در آنچه انجام می‌دهند به کار می‌گیرند (عظیمی‌آملی و رکن‌الدین‌افتخاری، ۱۳۹۳: ۷۹).

رویکرد بازیگر محور: این رویکرد مفهومی است که قلمروهای جمعی و فردی را به هم متصل می‌کند و هدف آن تقویت خودتکایی در سطوح محلی و ملی و بین‌المللی است. در آن بر اهمیت تعامل اجتماعی بین ساکنان دائمی و افراد خارجی برای توسعه درون‌زا تأکید می‌شود؛ فرایندی که در آن ساکنان محلی رهبری را به عهده دارند (Zhao & Morimoto, 2022: 2).

رویکرد هوشمندی: در این رویکرد استفاده از فناوری‌ها و نوآوری‌های دیجیتال در زندگی روزمره روستاییان مطرح است. چنین هدف تعریف‌شده‌ای در سه مرحله انجام خواهد شد: به این صورت که در گام نخست ردیابی تغییرات جمعیت در رابطه با سطح توسعه اجتماعی-اقتصادی، شناسایی مناطق کمبود زیرساخت اینترنتی و تأیید اینکه آن‌ها از نظر فضایی با مناطقی با پایین‌ترین سطح توسعه هم‌پوشانی دارند. تعیین اینکه روستاها در آینده چگونه باید باشند و به چه منابعی برای حمایت از فعالیت‌ها نیاز دارند (Komorowski & Stanny, 2020: 199-200). گام دوم درباره مردم روستایی است که ابتکار عمل را برای یافتن راه‌حل‌های عملی برای معایب محلی و همچنین فرصت‌ها به دست می‌گیرند (Jezic et al., 2021: 41-42). در گام سوم ایجاد فرصت برای جوانان در روستاها اولویت اصلی خواهد بود. راهنمایی و نظارت مناسب برای کشاورزان کوچک در مورد چگونگی دستیابی به بهترین عملکرد برای بازار با قیمت‌های سودمند ارائه شود. هر روستایی باید آموزش ببیند تا نقاط قوت و فرصت‌های موجود در روستای خود را کشف کند (Veenapani, 2020).

رویکرد سرزمینی: رویکرد سرزمینی به سیاست‌های توسعه روستایی از سال ۲۰۰۳ با ایجاد دبیرخانه توسعه سرزمینی در اولین دوره دولت لولا^۱ مورد توجه و جایگزین رویکردهای گذشته شد. بنابراین، این تغییر دیدگاه، که از کشورهای اتحادیه اروپا سرچشمه گرفته است، به گفته هسپانول^۲، نشان‌دهنده ادغام نگرانی‌ها با جنبه سرزمینی است (Martins Peixoto & ...).

1. Lula

2. Hesperhol

(de Oliveira, 2015: 78). از جهتی انسجام سرزمینی در معاهده لیسبون ۲۰۰۷ گنجانده شد تا توسعه متوازن و هماهنگ همه سرزمین‌های اروپایی بر اساس نقاط قوت آن‌ها را خواستار شود. از زمان راه‌اندازی، یک مدل توسعه روستایی را پیشنهاد کرده که در آن احیای منابع بومی سرزمینی نقش کلیدی ایفا کرده است (Ruiz Pulpón & Cañizares Ruiz, 2020). بنابراین ظهور موضوع توسعه سرزمینی روستایی در آغاز قرن ۲۱ گامی طبیعی بود (Schejtman & Berdegue, 2008)؛ طوری که بانک توسعه بین‌المللی، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی، و بسیاری از آژانس‌های دیگر اکنون از زبان توسعه سرزمینی روستایی استفاده می‌کنند که درباره مداخلات روستایی خود صحبت و مفهوم‌سازی می‌کنند (Bebbington et al., 2008: 27). سرانجام نخستین برنامه اقدام برای اجرای دستور کار سرزمینی اتحادیه اروپا در ۲۳ نوامبر ۲۰۰۷ طی نشست غیر رسمی وزیران در مورد انسجام سرزمینی و سیاست منطقه‌ای به میزبانی پرتغال در آژور به تصویب رسید. نسخه نهایی برنامه اقدام اول به وزرای برنامه‌ریزی فضایی ارائه شد که شامل هفت تعهد سیاسی است؛ از جمله «بخشیدن بعد سرزمینی / شهری به سیاست‌های بخشی» و «تقویت حاکمیت چندسطحی سرزمینی در اتحادیه اروپا» (Kaya Altay & Ahmeti, 2019: 102). رویکرد سرزمینی در گذشته در تدوین سیاست‌های عمومی دهقانان را از نظر تاریخی از این فرایند مستثنی می‌کرد (Martins Peixoto & Rodrigues de Oliveira, 2015: 70). اخیراً تأکید بر تنوع سرزمینی و به‌ویژه بر ویژگی‌های ذاتی مناطق در مقیاس‌های مختلف، مانند ویژگی‌های جغرافیایی و عملکردی، منعکس می‌شود (Thoidou, 2011: 7-8). این فرایند جهت رسیدن به اهداف خود باید دربردارنده صفاتی باشد: اول، پیشنهادی فراتر از کشاورزی است؛ دوم، به جای آنکه اقدامات را فقط روی خانواده‌های فقیر روستایی متمرکز کند ضرورتی حاکی از مشارکت همه ذی‌نفعان در محیط روستایی است؛ سوم، شامل مشاغل مزرعه‌ای و غیر مزرعه‌ای است. چهارم، تأکید بر ارتباط بین بخش‌های کشاورزی و صنعتی و خدماتی است. پنجم، در نظر گرفتن پیوندهای شهری و روستایی در تعریف دامنه اقدام به جای محدود کردن تلاش‌ها در حوزه کشاورزی که از موارد قبلی ناشی می‌شود. با ویژگی ششم مبتنی بر سهم علوم اجتماعی اهمیت فزاینده‌ای است که به نهادهای روستایی به منزله یکی از مؤلفه‌های مهم هر رویکرد جدید در توسعه روستایی نسبت داده می‌شود. از این رو، ما توسعه سرزمینی روستایی را فرایند تحول تولیدی و تغییر نهادی ادغام‌شده در مناطق روستایی تعریف می‌کنیم که هدف آن کاهش فقر و نابرابری است. از این تعریف مشخص می‌شود که توسعه سرزمینی روستایی بر تکامل هم‌زمان دو رکن خود، تحول تولیدی و تغییر نهادی، استوار است. تحول تولیدی فرایند تغییر در الگوی تولید غالب است به منظور بیان اقتصاد منطقه با بازارهای پویاتر به روشی رقابتی و پایدار که به معنای معرفی نوآوری در محصولات و فرایندها و مدیریت است. توسعه نهادی به عنوان فرایند پیکربندی یک ساختار نهادی، هدف ترویج عملکرد هماهنگ عوامل محلی، هم در بین خود و هم با عوامل خارجی مرتبط است. تغییر قوانین رسمی و غیر رسمی که باعث محرومیت افراد فقیر از فرایندها و مزایای تحول تولید می‌شود. ایجاد ساختار نهادی جهت تسهیل همکاری برای رقابت، بازارها و دولت باید مشوق‌هایی ایجاد کنند که بتواند به ایجاد ظرفیت‌های خانوارها و جوامع روستایی (به‌ویژه فقیرنشینان) کمک کند؛ یعنی کیفیت و کمیت دارایی‌های فیزیکی، انسانی، طبیعی، مالی، و اجتماعی آن‌ها را به منظور ارتقای سطح استاندارد زندگی خود در یک فضای رقابتی افزایش دهد. از طریق توسعه نهادی است که یک فضای جغرافیایی به یک «قلمرو» تبدیل می‌شود که به مثابه یک فضای روستایی با هویت و یک پروژه توسعه هماهنگ درک می‌شود. بنابراین، یک ساختار اجتماعی است. هویت و مرزهای این قلمرو اغلب اساساً در یک فرایند توسعه خاص از پیش تعیین شده‌اند (Schejtman & Berdegue, 2008: 21-23).

شکل ۰۱. رویکرد سرزمینی به اهداف توسعه پایدار (OECD, 2021)

پیشینه تجربی پژوهش

با توجه به آنکه عنوان این پژوهش «رویکرد سرزمینی به توسعه پایدار روستایی ایران» است، در درجه اول ضروری بود به بررسی و مطالعه پیشینه تحقیق در چارچوب مطالعات مختلف توسعه روستایی پرداخته شود که توسط پژوهشگران داخلی با روش‌های متفاوت کمی و کیفی صورت گرفته است. سپس مطالعاتی که در حوزه رویکرد سرزمینی انجام شده آورده شود. به‌رغم کسب تجارب ارزنده و تدوین برنامه‌های توسعه‌ای و اختصاص فصل‌هایی از آن‌ها به توسعه و عمران روستایی بر مبنای نظام نظری مطلوب و متناسب با جامعه روستایی ایران، توسعه درخور این جوامع شکل نگرفته و از این منظر با کاستی‌هایی مواجه است؛ تا جایی که می‌توان گفت برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران فاقد نظریه پایه‌ای است (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱). در بررسی و تحلیل موانع کلان برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران و با نگاهی به سند برنامه ششم کشور، سازکار مشخصی در زمینه سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای، که در آن مسیرها و جهت‌گیری‌های اصلی توسعه منطقه‌ای و نقش استان‌ها در دستیابی به اهداف کلان توسعه کشور مشخص شده باشد، وجود ندارد. و این روند تبعات مختلفی در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی، و به‌ویژه سیاسی-امنیتی به دنبال داشته و خواهد داشت که از ادامه خروج منابع مالی و سرمایه‌های خلاق از استان‌های کمتر توسعه‌یافته تا تداوم مهاجرت از مناطق عقب‌مانده و کمتر توسعه‌یافته به مناطق پیشرو و برخوردار کشور را شامل می‌شود و می‌تواند ناپایداری توسعه ملی، تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در مناطق خاص، افزایش واگرایی و نارضایتی، توسعه‌نیافتگی، و مواردی از این قبیل را به دنبال داشته باشد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۲)؛ طوری که در مفاد ماده ۲۷ برنامه پنج‌ساله ششم توسعه (۱۳۹۶ - ۱۴۰۰) دولت موظف شده، به منظور تحقق سیاست‌های کلی برنامه و اقتصاد مقاومتی، به شناسایی و بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود در نواحی روستایی و ارتقای منزلت اجتماعی روستاییان و جایگاه روستاها در اقتصاد ملی و ایجاد بستر لازم برای شکوفایی و پیشرفت عدالت‌محور روستاها بپردازد و اقدامات اقتصادی بخشی و عمرانی زیربنایی را در قالب بودجه‌های سنواتی انجام دهد (برنامه پنج‌ساله ششم توسعه، ۱۳۹۵). لیکن، به لحاظ ویژگی‌های توسعه‌ای، دستورالعمل‌هایی از انگاره سنتی و قدیم توسعه روستایی در آن دیده می‌شود؛ یعنی حصول به رشد اقتصادی را خواستار است بدون شفافیت‌سازی در این فرایند، توسعه توسط دولت برای مردم مد نظر است، نقش دولت به عنوان تولیدکننده خدمات و مجری پروژه‌ها و نظارت‌کننده اصلی برجسته است (غفاری‌فرد، ۱۳۹۸: ۲۷).

جدول ۱. مطالعات داخلی مرتبط با توسعه و توسعه پایدار روستایی

نویسنده/ نویسندگان - سال	عنوان پژوهش	نتایج
رضوانی (۱۳۷۹)	برنامه‌ریزی توسعه و عمران روستایی در ایران: از فکر تا عمل	دوگانگی روند تحول شاخص‌های توسعه روستایی ناشی از همه‌جانبه و جامع نبودن محتوای برنامه‌ها و عدم لحاظ همه ابعاد
رضوانی (۱۳۸۰)	نگرشی بر نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی ایران	فقدان برنامه‌ریزی و تهیه برنامه‌های پنج‌ساله، فقدان رابطه منطقی بین سطوح ملی و منطقه‌ای و محلی برنامه‌ریزی، عدم مشارکت مردم و سازمان‌ها، فقدان مدیریت یکپارچه
رضوانی (۱۳۸۱)	برنامه‌ریزی توسعه روستایی (مفاهیم، راهبردها، و فرایندها)	واقع‌بینانه نبودن یک روش‌شناسی یکسان برای همه، آمیزه‌ای از هر دو رویکرد بالا به پایین و پایین به بالا در نظام برنامه‌ریزی، درک مردم فقیر، تفویض اختیار کافی به سطوح محلی، استفاده از رویکرد چندبخشی برای کاهش فقر
یدقار (۱۳۸۳)	روند تحول و چالش‌های عمران و توسعه روستایی در ایران	چالش‌های تجهیز و مدیریت منابع، چالش‌های اقتصادی و اجتماعی، چالش‌های فیزیکی و کالبدی
رکن‌الدین‌افتخاری و بهزادنسب (۱۳۸۳)	برنامه‌ریزی ارتباطی رویکرد انتقادی به نظریه برنامه‌ریزی با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی	رد رویکرد عقلایی به دلیل خصیصه غیر مشارکتی و جایگزینی رویکرد ارتباطی
بوذرجمهری و رکن‌الدین‌افتخاری (۱۳۸۳)	تحلیل جایگاه دانش بومی در توسعه پایدار روستایی	رجوع به راه‌حل‌های بومی برای رفع مشکلات
فعلی و همکاران (۱۳۸۹)	چالش‌های جوامع روستایی ایران برای دستیابی به توسعه پایدار	برنامه‌ریزی و مدیریت ضعیف دولتی، فقدان ساختاری مناسب برای مدیریت توسعه روستایی، عدم ارتقای بهره‌وری از منابع پایه تولید، و ...
وثوقی و ایمانی (۱۳۸۹)	آینده توسعه روستایی و چالش‌های پایداری	علت نرسیدن به یک رویکرد مناسب در جامعه‌شناسی توسعه روستایی، تحلیل‌های ساختی- کارکردی، دوگانگی شهر و روستا، آرمان‌گرایی نهفته در چشم‌انداز پایداری
نوروزی‌آورگانی (۱۳۹۰)	گذری اجمالی بر رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی	دلیل شکست راهبردهای توسعه کشورهای در حال توسعه در تفاوت نوع نگاه فلسفی به جهان و انسان و محیط در توسعه
زاهدی و همکاران (۱۳۹۱)	کاستی‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران	جنبه‌های فکری و معرفتی و نظری برنامه‌ریزی فاقد انسجام لازم است.
عظیمی‌املی و رکن‌الدین‌افتخاری (۱۳۹۳)	حکمرانی روستایی (مدیریت توسعه پایدار)	توسعه پایدار روستایی موفق در انطباق با قانون و برنامه‌های توسعه، اعتبار دموکراتیک (مشارکت روستاییان)، تصمیم‌گیری بهتر (دانش و بینش مردم)، هم‌افزایی و دسترسی بیشتر به منابع، توانمندسازی، ساختن جامعه محلی و روستایی (احساس تعلق مکانی در مردم)، محیط پاسخگو و شفاف (همکاری مردم و بخش خصوصی و دولت)، شتاب توسعه
رضوانی و رهبری (۱۳۹۴)	موضوع بوم- روستا الگویی برای پایداری سیستم‌های روستایی در ایران	عدم طرح مناسب برای الگوی بوم- روستا
پاپلی‌یزدی و ابراهیمی (۱۳۹۴)	نظریه‌های توسعه روستایی	تولیدمحوری روستا
ازکیا و دیباجی‌فروشان (۱۳۹۵)	نقد برنامه‌های توسعه روستایی در ایران	خصلتی متمرکز و از بالا به پایین و بدون مطالعات بومی، دارای دید فنی و بدون نگرش جامعه‌شناسانه، حالت هدایت‌شده الگوی مشارکتی از بیرون
تقی‌لو و همکاران (۱۳۹۵)	مهم‌ترین پیشران‌های توسعه روستاهای ایران	مشارکت، سرمایه‌گذاری و کارآفرینی، تربیت نیروی انسانی متخصص، درآمذزایی، طرح‌های هادی روستایی، مالکیت منابع، تکنولوژی، خدمات، و گردشگری
قوام‌ملکی (۱۳۹۶)	رویکردهای بین‌المللی و موانع سیاستی و راهبردی توسعه روستایی در ایران	لحاظ رویکرد جامع، پایدار، هماهنگ، و نظام‌مند در توسعه روستایی
بدری و همکاران (۱۳۹۸)	تحلیل محتوای کیفی سیاست‌های فضایی توسعه روستایی کشور پس از انقلاب اسلامی	جهت‌گیری تدوین سیاست‌های فضایی توسعه مناطق روستایی به سوی عوامل برنامه و بودجه، ابعاد زیربنایی- کالبدی، اقتصادی، و حمایت از مناطق عقب‌مانده
خالقی (۱۳۹۸)	آسیب‌شناسی برنامه‌ریزی توسعه با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران	غفلت سیستم قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی از جایگاه روستا و کشاورزی
محمدی و همکاران (۱۴۰۱)	نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی فضایی توسعه روستایی با توجه به رویکرد ساختاری- کارکردی	نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی فضایی با رویکرد ساختاری- کارکردی با شناخت جامع
نصیری‌زارع و ریاحی (۱۴۰۱)	تحلیل انطباق مطالعات برنامه‌ریزی روستایی با چالش‌های مناطق روستایی در ایران	توجه به رویکردهای توسعه کشاورزی، حفظ پایداری منابع طبیعی به‌خصوص آب، و توسعه ابعاد اجتماعی- فرهنگی
بدری و همکاران (۲۰۲۱)	چرا سیاست‌های توسعه روستایی به توسعه روستایی ایران کمک نکرده است	حاکمیت سیاست‌گذاری از بالا به پایین، بخشی، و متمرکز در توسعه روستایی

همان‌طور که در مقدمه پیشینه تجربی این پژوهش بیان شد، مطالعات داخلی صورت‌گرفته در حوزه توسعه و توسعه پایدار روستایی در یک بازه زمانی بیست‌ساله جست‌وجو و نتایج به شکل جدول ۱ استخراج شد. همچنین گریزی به اسناد توسعه و عمران روستایی زده شد. در ادامه جهت تحلیل و مقایسه مطالعات توسعه روستایی و تحقیقات مرتبط با رویکرد محوری پژوهش نتایج پژوهش‌های مرتبط با توسعه سرزمینی مد نظر قرار گرفت.

بعد سرزمینی به منزله یک اولویت سیاست انسجام اتحادیه اروپا از سال ۲۰۰۹ در نتیجه گزارش بارسا در نظر گرفته شده است. از آن زمان ابزارهای مختلف سرزمینی برای اجرای سیاست انسجام اتحادیه اروپا، از جمله سرمایه‌گذاری‌های یکپارچه سرزمینی (ITI) و توسعه مشترک محلی (CLLD)، ابداع شده است (Aleksandrova-Zlatanska, 2019: 39). از آنجا که توجه به مقوله رویکرد سرزمینی در نوع خود استراتژی و نگاهی جدید به توسعه روستایی در ایران است، مطالعاتی نزدیک به مسئله مطروحه بین مطالعات داخلی یافت نشد؛ جز امیرحاجلو (۱۴۰۱) که در گزارشی با عنوان «بازاندیشی در سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای در ایران (رویکردها، تجارب، و راهکارها)» که رویکرد سرزمینی اجتماع‌محور را مطرح کرده است. در این گزارش بیان شده که با افزایش پتانسیل و بهره‌گیری از ظرفیت مناطق متوسط یا محروم می‌توان به میزان قابل توجهی رشد را در سطح محلی و ملی افزایش داد. همچنین استراتژی‌های توسعه باید بر مکانیسم‌هایی تمرکز کنند که بر قابلیت‌های اجتماع‌محور بنا شده‌اند و ایده‌های نوآورانه را از طریق تعامل دانش محلی و عمومی و بازیگران درون‌زا و برون‌زا در طراحی و ارائه سیاست‌های عمومی ترویج می‌کنند. لیکن در بین مطالعات خارجی این موضوع به صورت گسترده مورد بررسی قرار گرفته که در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. مطالعات خارجی مرتبط با رویکرد سرزمینی

نویسنده/ نویسندگان - سال	عنوان پژوهش	نتایج
نیکل ^۱ و همکاران (۲۰۲۱)	به سوی روابط متوازن‌تر سرزمینی، نقش و محدودیت‌های برنامه‌ریزی فضایی به مقابله یک رویکرد حاکمیتی	برنامه‌ریزی فضایی بیش از همه باید اهداف و علایق مختلف را ادغام کند؛ به سمت اقدامات منطقه‌ای و مبتنی بر مکان
رن ^۲ (۲۰۲۰)	همه‌گیری و قرنطینه: رویکردی سرزمینی به COVID-19 در چین، ایتالیا، و ایالات متحده	تنش‌های بین دولت‌های ملی و محلی و قدرت نهادهای منطقه‌ای محلی
مدیروس ^۳ (۲۰۱۹)	برنامه‌ریزی فضایی، توسعه سرزمینی، و ارزیابی آثار سرزمینی	ارزیابی ابزارهای برنامه‌ریزی فضایی و نیاز به ظرفیت قانونی برای تبدیل آن‌ها به نیروی محسوس برای روندهای توسعه مثبت سرزمینی، چه در جنبه‌های نرم و چه در جنبه‌های سخت
بوچایتی‌ویلیکه ^۴ و همکاران (۲۰۱۹)	توسعه سرزمینی در شهرداری‌های لیتوانی: رویکرد سرمایه سرزمینی	پاسخ به کاهش شدید جمعیتی و وابستگی آن به تجارت غیر متنوع کشاورزی
کایاآلتای ^۵ و آمتی (۲۰۱۹)	«دستور کار سرزمینی اتحادیه اروپا» به منزله نقطه عطف در سیاست‌های انسجام سرزمینی اروپا	پیش‌نیاز انسجام سرزمینی هفت تعهد سیاسی از جمله: اعطای بعد سرزمینی/ شهری به سیاست‌های بخشی، تقویت حاکمیت چندسطحی سرزمینی، تقویت هماهنگی بهتر بین سیاست‌های سرزمینی و شهری، ارزیابی سیاست‌های جاری و طراحی سیاست‌های آتی، همکاری با سیاست‌گذاران بخشی و نهادهای ذی‌صلاح، حکمرانی چندسطحی
لی‌کورتس ^۶ و دلگادیلو-ماسیاس (۲۰۱۸)	پتانسیل سرزمینی به منزله عامل توسعه: مدل مدیریت روستایی	تشخیص روابط بین ابعاد و شناسایی شخصیت چهره‌های مدیریت توسعه
هرناندز ^۷ و همکاران (۲۰۱۸)	کاربرد نظریه شبکه در تحلیل سرزمینی (مورد: شبکه‌های دره یاکی)	تقویت پیوند بین بازیگرانی که شبکه‌های مختلف را تشکیل می‌دهند.
آنتونیو کانتته ^۸ و همکاران (۲۰۱۸)	توسعه روستایی نابرابر سرزمینی (موارد: ابتکار LEADER و برنامه PRODER در اندلس (اسپانیا))	تحلیل دقیق و عمیق سطح قلمروها

1. Knickel
2. Ren
3. Medeiros
4. Bučaitė-Vilkė
5. Kaya Altay
6. Lee-Cortés
7. Hernández
8. Antonio Cañete

ادامه جدول ۲

نویسنده/ نویسندگان - سال	عنوان پژوهش	نتایج
براون ^۱ و شاکسمیت (۲۰۱۷)	بازنگری در حکمرانی سرزمینی برای افزایش وابستگی متقابل روستایی و شهری در امریکا	لحاظ حاکمیت در رابط روستا-شهر، به نوعی هر دو جنبه سرزمینی و رابطه‌ای فضای روستایی و شهری
روبرتو ^۲ و کاتولو (۲۰۱۷)	گسترش روستایی و رویکرد سرزمینی: یادگیری در عمل با دیگران	روش‌ها و ابزارهای نظارت و ارزیابی باید با همان بازیگران ساخته شوند.
اسکونازی بورگو ^۳ و همکاران (۲۰۱۷)	شاخص نابرابری جنسیتی در کوبا: رویکردی سرزمینی	لحاظ رابطه جنسیت- قلمرو با بقیه سیاست‌های اجتماعی
دانیلویچ ^۴ و تورالا (۲۰۱۶)	سرمایه سرزمینی، تعیین کننده فرایندهای توسعه در مناطق کارکردی	یکپارچگی خرده‌سیستم‌های اجتماعی، اقتصادی، فضایی
برتولینی ^۵ (۲۰۱۶)	عدم تعادل سرزمینی در کیفیت زندگی، تمرکز بر مناطق داخلی و روستایی ایتالیا	سیاست‌های بین بخشی، بهترین پاسخ برای غلبه بر شکاف‌های سرزمینی
سوتی ^۶ و حسین (۲۰۱۵)	رویکردهای سرزمینی، پیوندهای روستایی و شهری و تحول روستایی فراگیر	رفع موانع سیاسی مهم و کسری‌های مربوط به حکمرانی فراگیر
زاوچ ^۷ و همکاران (۲۰۱۴)	کلیدهای سرزمینی برای نزدیک‌تر کردن دستور کار سرزمینی اتحادیه اروپا و اروپا ۲۰۲۰	ترتیبات سازمانی لازم باید به طور موازی دنبال شود.
یوجین چیگبو ^۸ و همکاران (۲۰۱۳)	توسعه سرزمینی: پیشنهادهایی برای رویکرد جدید به توسعه روستایی در نیجریه	عملیاتی نشدن توسعه سرزمینی به دلیل تغییرات سیاسی مداوم و سهل‌انگاری در سیاست
یانکوویچ ^۹ (۲۰۱۲)	رویکرد سرزمینی به توسعه روستایی منطقه‌ای	ادغام افقی و عمودی در جامعه محلی، نهادها، و ساختارهای رسمی و غیر رسمی آن و با عوامل خارجی
مانتینو ^{۱۰} (۲۰۱۱)	توسعه رویکرد سرزمینی برای CAP	بهره‌برداری از منابع و دارایی‌های بومی، درگیری طیف کاملی از ذی‌نفعان، سرمایه‌گذاری در بلندمدت، پروژه‌های روستایی یکپارچه
تورس ^{۱۱} و دلگادیلو ماسیاس (۲۰۰۹)	ایجاد سیاست سرزمینی برای توسعه مناطق روستایی در مکزیک	نیاز به انسجام اجتماعی قلمرو برای کاهش فقر
جانوری ^{۱۲} و سادوله (۲۰۰۷)	به سمت رویکرد سرزمینی توسعه روستایی	ضعف رویکردهای گذشته و پتانسیل رویکرد سرزمینی برای توسعه روستایی
آندریاناردی ^{۱۳} (۲۰۰۷)	توسعه روستایی در امریکای لاتین، رویکرد سرزمینی انتقادی	مقابله با مخالفان تغییر وضعیت موجود
لوندی ^{۱۴} و همکاران (۲۰۰۵)	رویکردی مبتنی بر سرزمین برای توسعه پروژه‌های کشاورزی	کسب شایستگی لازم در زمینه بازاریابی کشاورزی
الکساندر ^{۱۵} و ژولیو (۲۰۰۴)	توسعه سرزمینی روستایی	متناسب و مفید بودن چارچوب‌های زمانی در افق پنج سال (تمایل کارشناسان)
لوندی ^{۱۶} و همکاران (۲۰۰۲)	ارزش افزوده، پروژه‌های کشاورزی و کاهش فقر: رویکردی سرزمینی برای توسعه کسب‌وکار روستایی	ایجاد درآمد غیر کشاورزی، اغلب برای افراد بسیار فقیر

1. Brown
2. Roberto
3. Esquenazi Borrego
4. Danielewicz
5. Bertolini
6. Suttie
7. ZAUCHA
8. Eugene Chigbu
9. Janković
10. Mantino
11. Torres
12. Janvry
13. Andrea Nardi
14. Lundy
15. Alexander
16. Lundy

روش‌شناسی پژوهش

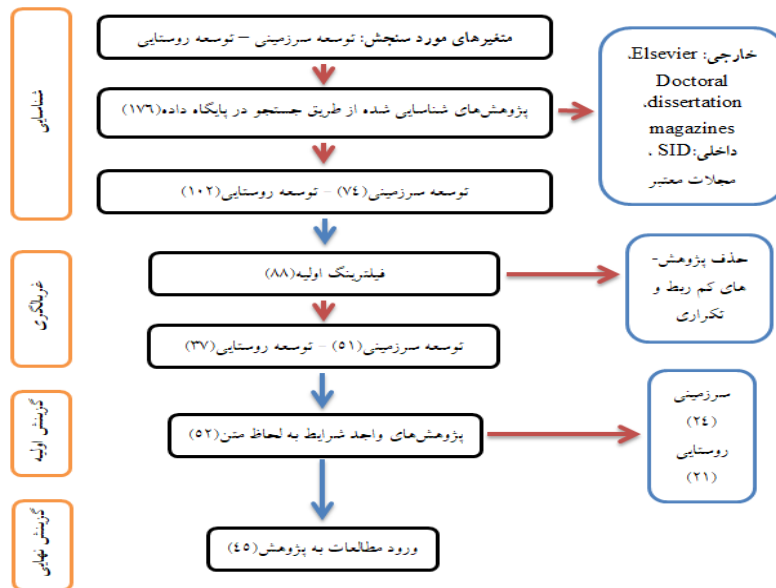
از آنجا که پژوهش حاضر مبتنی بر روش‌شناسی تحلیلی-تفسیری است، نخست در قالب جدول ۱ چارچوبی از رویکردهای سنتی (بازه زمانی بیست‌ساله) توسعه پایدار روستایی ایران توصیف و تدوین شد. سپس با محور قرار دادن نتایج مطالعات رویکرد سرزمینی (بازه زمانی بیست‌ساله) شرایط مناسبی جهت تحلیل انتقادی از رویکردهای سنتی توسعه روستایی فراهم آمد. با توجه به موضوع پژوهش، روش به‌کاررفته از حیث هدف از نوع مطالعات کاربردی و بر حسب روش از نوع تحلیلی-تفسیری است که به واکاوی رویکرد سرزمینی در رویکردهای سنتی پرداخته است. محدودیت اصلی این روش آن است که مبتنی بر یک بررسی سیستماتیک است. بر این اساس، روش گردآوری و پردازش و تحلیل اطلاعات را می‌توان به این صورت بیان کرد: نخست، گردآوری و پردازش اطلاعات که از نوع اطلاعات متنی و مربوط به نتایج مرتبط با موضوع بود که از طریق رجوع و بازبینی کتاب‌ها و مقالات نشریه‌های معتبر داخلی و خارجی گردآوری شد. انتخاب این اسناد به روش هدفمند و با لحاظ ارتباط نزدیک به مسئله (توسعه سرزمینی و روستایی) بود. این مطالعات در موقعیت‌هایی چون اتحادیه اروپا، ایالات متحده، امریکای لاتین، ایتالیا، اسپانیا، چین، لیتوانی، و ... و بعضاً ایران انجام گرفته و به لحاظ پایگاه استنادی در بین تحقیقات خارجی برگرفته از Elsevier، رساله دکتری، و مجلاتی چون *Management Research*، *World Development*، *Sustainability*، *Agecon*، *Sereach*، *Researchgate*، *Journal of Management Development*، *Rural Agroenterprise Development*، *Rural Development*، *Rural Management*، *Rural Development*، *European Planning*، *Eurasian Geography and Economics*، *Journal of Management Studies* بوده است. و در چارچوب پژوهش‌های داخلی از پایگاه و اسنادی چون sid، کتاب‌ها و مجلات معتبری مانند پژوهش‌های روستایی، پژوهش‌های جغرافیایی، جغرافیا و توسعه، مدرس علوم انسانی، و ... برداشت شده است. دوم، تحلیل و تفسیر اطلاعات است: در که در یک چارچوب تفسیری صورت گرفته. این امر با یک بررسی اولیه از نسبت و جایگاه مفهوم رویکرد سرزمینی مطرح و سپس به تحلیل انتقادی رویکردهای سنتی در توسعه پایدار روستایی پرداخته شد. سوم، تفسیر و مقایسه یافته‌ها: در این مسیر تلاش شد چارچوبی برای مقایسه این رویکرد در توسعه پایدار روستایی فراهم شود.

اولین گام با تعریف سؤالات و اهداف تحقیق از طریق اولین مرور کلی پیشینه با استفاده از «توسعه روستایی»، «توسعه پایدار روستایی»، «رویکرد سرزمینی» به عنوان عبارت‌های جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی و مجلات مربوط به موضوع خاص توسعه روستایی و سرزمینی و موضوعات مرتبط بدون معیار محدوده زمانی آغاز شد. به طور مکرر، سؤالات تحقیق ترسیم شد و در یک استدلال استقرایی مجموعه‌ای از مقوله‌ها و سؤالات برای تحلیل محتوا ایجاد شد؛ مانند نمونه ارائه‌شده در جدول ۳.

جدول ۳. مقوله‌ها و سؤالات برای تحلیل رویکردهای توسعه روستایی (نویسندگان، ۱۴۰۲)

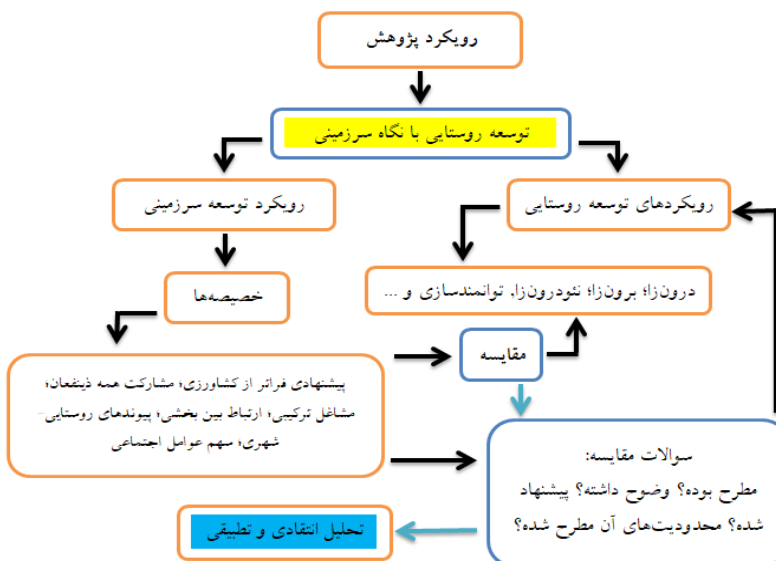
مقوله‌ها	سؤالات
پیشنهادی فراتر از کشاورزی	آیا تفکر توسعه‌ای فراتر از کشاورزی در رویکردهای توسعه روستایی مطرح بوده؟ و اگر مطرح بوده، به‌وضوح مشخص بوده؟ و اگر به‌وضوح مشخص بوده، پیشنهاد شده؟ و در صورت پیشنهاد، محدودیت‌هایی برای آن مد نظر بوده؟
مشارکت همه ذی‌نفعان	آیا مشارکت همه ذی‌نفعان در رویکردهای توسعه روستایی مطرح بوده؟ و اگر مطرح بوده، به‌وضوح مشخص بوده؟ و اگر به‌وضوح مشخص بوده، پیشنهاد شده؟ و در صورت پیشنهاد، محدودیت‌هایی برای آن مد نظر بوده؟
مشاغل مزرعه‌ای و غیر مزرعه‌ای	آیا مشاغل مزرعه‌ای و غیر مزرعه‌ای در رویکردهای توسعه روستایی مطرح بوده؟ و اگر مطرح بوده، به‌وضوح مشخص بوده؟ و اگر به‌وضوح مشخص بوده، پیشنهاد شده؟ و در صورت پیشنهاد، محدودیت‌هایی برای آن مد نظر بوده؟
ارتباط بین بخش	آیا ارتباط بین بخش در رویکردهای توسعه روستایی مطرح بوده؟ و اگر مطرح بوده، به‌وضوح مشخص بوده؟ و اگر به‌وضوح مشخص بوده، پیشنهاد شده؟ و در صورت پیشنهاد، محدودیت‌هایی برای آن مد نظر بوده؟
پیوندهای شهری و روستایی	آیا پیوندهای شهری و روستایی در رویکردهای توسعه روستایی مطرح بوده؟ و اگر مطرح بوده، به‌وضوح مشخص بوده؟ و اگر به‌وضوح مشخص بوده، پیشنهاد شده؟ و در صورت پیشنهاد، محدودیت‌هایی برای آن مد نظر بوده؟
سهام عوامل اجتماعی (نهادهای روستایی)	آیا سهم علوم اجتماعی در رویکردهای توسعه روستایی مطرح بوده؟ و اگر مطرح بوده، به‌وضوح مشخص بوده؟ و اگر به‌وضوح مشخص بوده، پیشنهاد شده؟ و در صورت پیشنهاد، محدودیت‌هایی برای آن مد نظر بوده؟

مرحله دوم شامل جست‌وجوی گسترده پیشینه برای ارزیابی است. مطالعات فراوانی به لحاظ کمی و کیفی برای تجزیه و تحلیل وجود دارد. لیکن این موارد فراتر از ظرفیت این مقاله است. از سویی تعداد بسیاری از مطالعات مربوط به توسعه روستایی وجود دارد که برای تجزیه و تحلیل به مهم‌ترین آن‌ها (نویسنده/ نویسندگان، مجله، موضوع) مراجعه شده است. بر این اساس فهرستی از پیشینه گنجانده شده در قالب پیشینه نظری و تجربی پژوهش ارائه شده است. این فرایند پس از غربالگری در مطالعات مرتبط انجام شد. از آنجا که موضوع پژوهش رویکرد سرزمینی به توسعه روستایی ایران است، این اسناد شامل ۲۴ منبع خارجی (در قالب رویکرد سرزمینی) و ۲۱ منبع داخلی (در چارچوب توسعه روستایی ایران و نزدیک به آن) بوده است (شکل ۲).

شکل ۲. منشور مطالعات وارد شده در پژوهش (نویسندگان، ۱۴۰۲)

در گام سوم، تحلیل کیفی محتوای متون به دست آمده از این منابع با هدف پاسخگویی به سؤالات ارائه شده در جدول ۳ انجام شد. در یک استدلال استقرایی، ۶ مقوله و ۲۴ سؤال برای سازماندهی تحلیل ایجاد شد. نهایتاً تحلیل انعکاسی و انتقادی از مرور پیشینه در زمینه توسعه روستایی از طریق شناسایی شکاف‌ها و سوگیری‌هایی که به صراحت در مطالعات بیان شده‌اند صورت گرفت. سپس رویکرد محوری پژوهش تبیین شد و این دو روند مقایسه و تحلیل شدند (شکل ۳).

شکل ۳. رویکرد مفهومی پژوهش (نویسندگان، ۱۴۰۲)

یافته‌های تحقیق

تحلیل پیشنهادی در این پژوهش مروری در حوزه توسعه روستایی است تا با عناصر بازتابی و انتقادی در بحث دانش و ویژگی‌های توسعه سرزمینی و استفاده از آن‌ها در قلمرو توسعه پایدار روستایی مشارکت کند. بر این اساس یافته‌های پژوهش مورد بحث قرار می‌گیرد. ابتدا، تجزیه و تحلیل ارائه شده به ما اجازه می‌دهد تا به طور کلی مدل‌های توسعه روستایی سنتی (جهان و ایران) را زیر سؤال ببریم.

در دهه ۱۹۶۰، به نظر می‌رسید «انقلاب سبز» می‌تواند از محدودیت‌های کشاورزی عبور کند و همراه با توزیع مجدد زمین استراتژی روستایی را تحت سلطه خود قرار دهد. در دهه ۱۹۷۰، معلوم شد به‌رغم رشد بالای تولید توزیع درآمد بهبود و فقر کاهش نمی‌یابد. در بخش روستایی، ناامیدی از تأثیر اصلاحات ارضی بر میزان تولید و بهره‌وری باعث ایجاد «توسعه یکپارچه روستایی» شد که تا اوایل دهه ۱۹۸۰ (و تا همین اواخر در برخی کشورها) بر استراتژی‌های روستایی تسلط داشت. اما تولید ناچیز نتایج به طور فزاینده توسط نهادهای حمایت‌کننده آن‌ها رها شد. نتیجه این سلسله آزمایش‌های طولانی مدت در توسعه روستاها به‌هیچ‌وجه دلگرم‌کننده نبود. زیرا ۲۰ تا ۸۶ درصد جمعیت فقیر باقی ماندند؛ طوری که وقوع فقر روستایی برای سه دهه بدون تغییر باقی ماند. در آغاز دهه ۱۹۹۰، انتقاد از این سوگیری آغاز شد و محدودیت‌های رویکردی که نقش ارتباطات روستایی و شهری در سرنوشت جمعیت روستایی را در نظر نمی‌گرفت و مسائل مربوط به تشکیل، توسعه، ملاحظات فضا، بازارها، قدرت فضایی، و سیاسی وارد مباحث روستایی شد (Miranda & Renault Adib, 2007: 44). قرن بیستم در شرایطی به پایان رسید که در پی ناکامی راهبردهای پیشین توسعه روستایی- در زمینه مسائلی همچون فقر، اشتغال، بهداشت، امنیت غذایی، و پایداری محیط زیست- هنوز توسعه روستایی با مسائل و چالش‌های متعدد دست به گریبان بود و از همین رو در سال‌های اخیر بار دیگر توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته است (Schejtman & Berdegue, 2008). بدون تردید، رویکردهای سنتی به توسعه روستایی به دلیل تغییرات عظیمی که در جامعه روستایی در جریان است به طور فزاینده‌ای دچار نقص هستند؛ طوری که درجه بالای ناهمگونی را که مشخصه جوامع روستایی است در نظر نمی‌گیرند، از ماهیت چندبعدی فقر روستایی غافل هستند و با راه‌حل‌های یکسانی که نه پیچیدگی موضوع و نه علل آن را نشان می‌دهد مقابله می‌کنند، بر فعالیت‌های کشاورزی متمرکز هستند بدون آنکه استراتژی‌های معیشتی چندبخشی و اهمیت اشتغال غیر کشاورزی به‌ویژه برای زنان روستایی که وارد بازار کار شده‌اند را در نظر گرفته باشند، اقدامی برای اصلاح نارسایی‌های بازار یا رسیدگی به فقدان بازار که بر تولیدکنندگان کوچک و متوسط و شرکت‌ها و فقرای روستایی تأثیر می‌گذارد انجام نمی‌دهند، غالباً نمی‌توانند فعالیت‌هایی را که بر تغییر فرایندهای تولید متمرکز هستند با فعالیت‌هایی که هدف آن‌ها اصلاح نهادهای روستایی است پیوند دهند، به طور کلی نمی‌توانند سیاست‌ها و اقدامات خاص توسعه روستایی را با آن‌هایی که ماهیت «کلان» بیشتری دارند بیان کنند که دوام و پایداری را محدود می‌کند، متوجه نیستند که این بازار و عوامل بازار هستند که به‌شدت بر تمایلات و فرصت‌ها و محدودیت‌هایی که فقرای روستایی با آن مواجه هستند تأثیر می‌گذارند، فاقد ظرفیت تطبیق سیاست‌ها یا پیشنهادها استراتژیک تدوین‌شده متمرکز با پتانسیل‌ها و محدودیت‌های خاص در مناطق محلی هستند یا به همین ترتیب تکرار و ارتقای تجربیات موفق را در نظر نمی‌گیرند. در معنای وسیع‌تر، آن‌ها تأثیر بالقوه توسعه‌های شهری خاص هم بر تغییر الگوهای تولید کشاورزی هم بر شرایط زندگی و کار، به‌ویژه جمعیت فقرا، را تشخیص نمی‌دهند (Alexander & Julio, 2004: 13-14). در ایران نیز سازماندهی این فرایند یک‌سویه از بالا به پایین و بخشی است، نگاهی ایستا به جوامع دارد، برنامه‌ای برای مدیریت واحد و یکپارچه ندارد، یک سری دستورالعمل‌های دولتی است، در آن عرصه برای اعمال سلیقه‌ها و نفوذها زیاد است، نقش نهادها و مدیریت محلی در آن دیده نمی‌شود، به برخی الزام‌ها یا سیاست‌های بعضاً امتحان‌شده بسنده کرده است (مثلاً راهکار حل اشتغال)، جامعه روستایی دریافت‌کننده عناصر تغییر است، عدالت‌محور و مشارکت‌محور نیست، سیاست‌های جمعیتی را در نظر ندارد، در آن راهکارهای عملیاتی کردن اهداف و حل مسائل مد نظر نیست، به وضعیت موجود بی‌توجه است، در آن اولویت‌ها نامشخص است، منابع مالی مورد نیاز نامشخص و مبهم است، و نهایتاً ویژگی‌های یک برنامه مدون و راهبرد مشخص بین مفاد برنامه دیده نمی‌شود. (غفاری‌فرد، ۱۳۹۸: ۲۷).

در گام دوم و پس از انتقاد کلی از رویکردهای توسعه سنتی روستایی (جهان و ایران) به ارزیابی رویکردهای مورد توجه و یافته‌شده در حوزه توسعه روستایی ایران پرداخته شد؛ اینکه مطالعات انجام‌شده به کدام رویکرد توسعه‌ای روستایی در ایران اشاره کرده و بعضاً چه رویکردی متوجه خود این مطالعات بوده است. بنابراین ماتریسی در قالب جدول ۴ طراحی شد که در ستون اول آن نام رویکردها و در ردیف اول آن تعداد محققان مطرح در پژوهش و دیدگاه‌ها (درصد) و رویکردهای (رتبه) آن‌ها درج شد. همان‌طور که جدول ۴ نشان می‌دهد، رویکرد مطالعات چه به لحاظ نگاه محققان چه در بررسی نتایج پژوهش‌های نویسندگان از وضعیت موجود، حاکی از آن است که کماکان رویکرد بالا به پایین حاکمیت خود را در تحقیقات وضعیت موجود حفظ کرده است. سپس رویکردهای پایین به بالا و کاهش فقر این اولویت را به خود اختصاص داده‌اند. بر این اساس ادعاهای مطرح‌شده از تجزیه و تحلیل مقالات و اسناد موجود به‌درستی صورت گرفته است.

پس از تحلیل رویکردهای سنتی توسعه روستایی و تعیین رویکرد غالب، در گام سوم باید مقایسه‌ای بین رویکردهای سنتی روستایی با ویژگی‌های سرزمینی صورت گیرد. برای این کار ماتریسی طراحی شد که خصیصه‌های رویکرد سرزمینی با رویکردهای سنتی مقایسه شوند. به این منظور ویژگی‌های رویکرد سرزمینی در ردیف اول آن قرار گرفت. سپس سؤالات مورد سنجش جهت ارزیابی در ستون اول ماتریس درج شد. جهت بررسی سؤالات و ویژگی‌های محوری رویکرد سرزمینی از طیف پنج‌گزینه‌ای (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد) استفاده شد (جدول ۵).

جدول ۴. رویکردهای غالب در توسعه روستایی ایران از دید محققان (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

رتبه	درصد	میزان دیدگاه	درصد و رتبه
			رویکرد مطالعات
۱	۳۱/۸	۷	رویکرد بالا به پایین
۲	۲۲/۷	۵	رویکرد پایین به بالا
۷	۰	۰	رویکرد توسعه شبکه‌ای
۵	۹/۰۹	۲	رویکرد ترویج کشاورزی
۴	۱۳/۶	۳	رویکرد توسعه یکپارچه
۳	۱۸/۱۸	۴	رویکرد کاهش فقر
۶	۴/۵	۱	رویکرد بازیگر محور

جدول ۵. مقایسه مطالعات داخلی با ویژگی‌های رویکرد سرزمینی (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

سؤالات	مقوله‌ها	پیشنهاد فراتر از کشاورزی	مشارکت همه ذی‌نفعان	مشاغل مزرعه‌ای و غیر مزرعه‌ای	ارتباط بین بخش	پیوندهای شهری و روستایی	سهم عوامل اجتماعی
							کم
مطرح بوده؟	خیلی کم	کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	کم
به‌وضوح مشخص بوده؟	خیلی کم	کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	کم
پیشنهاد شده؟	کم	متوسط	خیلی کم	خیلی کم	کم	خیلی کم	کم
محدودیت‌هایی آن مطرح بوده؟	خیلی کم	زیاد	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	کم
جمع‌بندی	خیلی کم	کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	خیلی کم	کم

همان‌طور که در جدول ۵ مشخص است، نخست معلوم شد که رویکرد مطالعات صورت‌گرفته به طور نسبی تطابق خیلی کمی با ویژگی‌های توسعه سرزمینی دارد. بر این اساس این ویژگی‌ها، که باید در هر توسعه مد نظر باشد، در رویکردهای برنامه‌ریزی و توسعه روستایی داخلی مطرح نیست و بعضاً چنانچه به‌ندرت مطرح شده به‌وضوح مشخص و پیشنهاد نشده است. لیکن این مشخصه‌ها در تحقیقات خارجی به میزان بالایی مطرح و به‌وضوح پیشنهاد شده است. همچنین محدودیت‌های آن مطرح بوده است. بر این اساس شکاف رویکردهای سنتی به توسعه روستایی در خصیصه‌های رویکرد توسعه سرزمینی خواهد بود؛ به این معنی که رویکردهای توسعه روستایی به دلیل آنکه این مسئله را مترادف با توسعه کشاورزی دانسته‌اند مطابق با خصیصه‌های سرزمینی نیست. بنابراین پیشنهادی فراتر از کشاورزی نداشته‌اند. بر این اساس توجه درخوری به ترکیب مشاغل

مزرعهای و غیر مزرعهای نشده است. از سویی این امر سبب نادیده گرفته شدن ارتباطات بین بخشی شده است. همچنین به پیوندهای شهری و روستایی بی توجه بوده است. و نهایتاً مشارکت عوامل اجتماعی و درگیری همه ذی‌نفعان را در بر نداشته است. بنابراین، کماکان غلبه با رویکرد بالا به پایین بوده است.

نتیجه

نوشتۀ حاضر تلاش کرده است تا به این پرسش پاسخ دهد که چرا رویکردهای سنتی منجر به توسعه درخور جوامع روستایی نشده است؛ با محوریت رویکرد سرزمینی که شامل خصیصه‌های دانشی است که دیدگاه خاصی از توسعه را ایجاد می‌کند. این کاوش در مورد تحلیل و تفسیر فعلی توسعه روستایی ایران انجام گرفته و اولین گام به سمت مفاهیم و مدل‌ها و گفتمان‌های توسعه سرزمینی است. اما باید مطالعات بیشتری برای درک بهتر مدل رویکرد سرزمینی انجام شود. بازتاب پیشنهادی در اینجا لزوماً به این معنا نیست که توسعه روستایی باید به منزله یک مفهوم کم‌رنگ شود، بلکه بر نیاز به تعریف مجدد توسعه روستایی تأکید می‌شود؛ اگرچه این امر فراتر از محدوده این مطالعه است. در واقع، بازتاب حاضر یک تحلیل اولیه را تشکیل می‌دهد و به دنبال درک جنبه‌هایی از مفهوم اصلی، به منزله بخشی از تلاش‌ها برای بهبود درک ما از توسعه سرزمینی به مثابه یک فرایند پویای توسعه‌ای، به‌خصوص در سکونتگاه‌های روستایی، بوده است.

همان‌گونه که در یافته‌های پژوهش مشخص شد، در بررسی وضعیت موجود و نتایج مطالعات رویکردهای سنتی همچنان رویکرد بالا به پایین غالب است؛ فرایندی که کمبودهای ناشی از ساختارهای داخلی و مشکلات عمده بهره‌وری کم روستاها موجبات آن را فراهم ساخته تا نیروهایی بیرونی بر آن باشند که عهده‌دار ایجاد تغییر و توسعه در روستاها شوند. شکلی از توسعه (بالا به پایین) که رشد صحیح، افول، یا دگرگونی جوامع روستایی و محیط و فعالیت‌های اقتصادی آن‌ها را درک نخواهد کرد. حال آنکه توسعه روستایی باید بهبود در همه ابعاد و جنبه‌های زندگی روستاییان باشد. فرایند توسعه روستایی از سازماندهی عوامل دولتی و غیر دولتی تأثیر می‌پذیرد و به سبب نگاه بالا به پایین روندی دولت‌محور داشته است. این خروجی با نتیجه تحقیقات داخلی چون بدری و همکارانش (۲۰۲۱) و (۱۳۹۸)، از کیا و دیباچی‌فروشان (۱۳۹۵)، و فعلی و همکارانش (۱۳۸۹) هم‌سو است. در گام بعد ساختار تفکرات حاکم رویکرد پایین به بالا را نشان داد، لیکن با این نگاه که سیاست و تمرکز مطالعات بر کاهش فقر و بعضاً ایجاد رفاه در جامعه روستایی بوده است؛ چیزی که در اولویت سوم رویکردها یعنی رویکرد کاهش فقر مد نظر بوده است. هدف این جریان بازگشت رشد مطلوب همراه با برابری است که روستاییان همه نیرو و قابلیت خود را در آنچه انجام می‌دهند به کار می‌گیرند. از طرفی توسعه پایدار روستایی شامل سه بعد اصلی اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی توسعه است. بر این اساس فقط جنبه اقتصادی آن مد نظر است؛ آن هم به این صورت که این جوامع را در حالت وابسته نگه داشته است. با این حال، نوع توسعه ما از نظر اقتصادی و زیست‌محیطی و اجتماعی مسئولانه و منطقی و عادلانه نخواهد بود. بر این اساس هنوز دیدگاه رشد بر روند مدیریت و برنامه‌ریزی روستایی حاکم است، در حالی که باید دید توسعه‌ای به مشکلات و مسائل روستایی داشت. بنابراین توسعه روستایی درخور در جوامع روستایی ایران اتفاق نیفتاده است. این روند با نتیجه مطالعات رضوانی (۱۳۷۹)، یدقار (۱۳۸۳)، فعلی و همکارانش (۱۳۸۹)، تقی‌لو و همکارانش (۱۳۹۵)، و نصیری‌زارع و همکارانش (۱۴۰۱) هم‌سو است. پس از طی رویکرد غالب توسعه، باید توسعه روستایی ایران با رویکرد محوری پژوهش تطبیق داده می‌شد. نتایج حاکی از آن بود که در حد خیلی کم با آن منطبق بود. در این روند خصیصه‌های این رویکرد چون روند فراتر از کشاورزی، شراکت ذی‌نفعان، مشاغل مزرعه‌ای و غیر مزرعه‌ای، ارتباط بین بخش، پیوندهای شهری و روستایی، سهم عوامل اجتماعی (نهادهای روستایی) مطرح نبوده و اگر هم مطرح بوده به‌وضوح مشخص نبوده و طبیعتاً پیشنهاد نشده است. این فرایند با نتایج مطالعات کایاآلتای و آمتی (۲۰۱۹)، هراندز و همکارانش (۲۰۱۸)، برون و شاکسمیت (۲۰۱۷)، برتونی و پاگلیاچی (۲۰۱۶)، یانکوویچ (۲۰۱۲)، مانتینو (۲۰۱۱)، جانوری و سادوله (۲۰۰۷)، و لوندی و همکارانش (۲۰۰۲) هم‌سو است. یعنی پیشنهادی فراتر از کشاورزی نیست و به جای آنکه اقدامات بر مشارکت همه ذی‌نفعان در محیط روستایی باشد تمرکز بر خانواده‌های فقیر روستایی بوده است. آنچه فراتر از کشاورزی نباشد مشاغل غیر کشاورزی را مد نظر ندارد. بنابراین، پیوند آن با مسائل صنعتی و خدماتی دیده نشد؛ ضمن اینکه به جای پیوندهای شهری و روستایی اقدامات را به حوزه کشاورزی محدود کرده است. نهایتاً سهم علوم اجتماعی را نادیده گرفته است.

با توجه به نتایج به دست آمده زمانی توسعه و توسعه پایدار در سکونتگاه‌های روستایی ایران اتفاق خواهد افتاد که نگاه و رویکرد توسعه صرفاً کشاورزی نباشد، در همه اقشار و ابعاد جامعه روستایی اتفاق افتاده باشد، تأکید صرف بر فقرا نداشته باشد، درگیری همه سازمان‌های دخیل در توسعه را مد نظر قرار دهد تا توانایی و کارایی و اثربخشی فعالیت‌های اقتصادی در روستا را نشان دهد، توسعه انسانی و فرصت‌های برابر را که مشخصه توسعه اجتماعی است بروز دهد، و حفاظت‌گرایی در همه ابعاد مکان‌های روستایی را مد نظر داشته باشد. در صورت وجود این شرایط، که از آرمان‌های توسعه در هزاره سوم است، می‌توانیم شاهد رویکردی باشیم که از نظر اقتصادی منطقی، از نظر اجتماعی عادلانه، و به لحاظ زیست‌محیطی مسئولانه است. بنابراین رویکردهای سنتی توسعه، به خصوص در ایران، قادر به برقراری این چارچوب نخواهند بود. لیکن با پیروی از خصیصه‌های رویکرد توسعه سرزمینی رسیدن به این امر دور از دسترس نیست.

پیشنهاد

بنا بر مطالب پیش گفته رویکرد توسعه‌ای در قالب توسعه پایدار روستایی باید معیارهایی داشته باشد که در چارچوب پیشنهاد ارائه می‌شود:

رویکرد بالا به پایین توسعه توجیه منطقی ندارد. بر این اساس در نوع توسعه روستایی ایران خصیصه‌های رویکرد سرزمینی مد نظر قرار گیرد تا منجر به شکست غلبه دیدگاه بخشی شود. سمت و سوی تحقیقات با نگاه توسعه سرزمینی انجام گیرد. چارچوب آن اجرا شود و بعضاً نتایج و محدودیت‌های آن بیان شود. بر این اساس در گام نخست باید فرایندی فراتر از مسئله صرفاً کشاورزی باشد، مشارکت همه ذی‌نفعان را در بر داشته باشد، مشاغل مزرعه‌ای و غیر مزرعه‌ای را مد نظر داشته باشد، تأکیدی بر ارتباط بین بخش‌های کشاورزی و صنعتی و خدماتی باشد، پیوندهای شهری و روستایی را لحاظ کرده باشد، و مبتنی بر سهم عوامل اجتماعی (نهادهای روستایی) باشد.

منابع

- ازکیا، مصطفی و دیباجی‌فروشانی، شکوه (۱۳۹۵). نقد برنامه‌های توسعه روستایی در ایران. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره ۵، شماره ۱، ۱۰۳ - ۱۲۵.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلام‌رضا (۱۳۹۲). *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران*. ج ۴. تهران: نی.
- امیرحاج‌لو، الهام (۱۴۰۱). *بازاندیشی در سیاست‌گذاری توسعه منطقه‌ای در ایران (رویکردها، تجارب، و راهکارها)*. مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، گروه پژوهشی توسعه، تأمین مالی و اقتصاد بین‌الملل، مجموعه گزارش شماره ۳۵۷.
- بدری، سید علی؛ رضوانی، محمدرضا و خدادادی، پروین (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کیفی سیاست‌های فضایی توسعه روستایی کشور پس از انقلاب اسلامی. *برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)*، سال ۹، شماره ۱، پیاپی ۳۲، ۱ - ۲۴.
- بوذرجمهری، خدیجه و رکن‌الدین‌افتخاری؛ عبدالرضا (۱۳۸۳). تحلیل جایگاه دانش بومی در توسعه پایدار روستایی. *مدرس علوم انسانی*، دوره ۹، شماره ۱، ۱۷ - ۷۵.
- پاپلی‌یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمدمیر (۱۳۹۴). *نظریه‌های توسعه روستایی*. ج ۹. تهران: سمت.
- پورطاهری، مهدی؛ سجاسی، حمدالله و صادق‌لو، طاهره (۱۳۸۹). سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حل ایده‌آل فازی. *پژوهش‌های روستایی*، سال ۱، شماره ۱، ۱ - ۳۱.
- تقی‌لو، علی‌اکبر؛ سلطانی، ناصر و آفتاب، احمد (۱۳۹۵). پیشران‌های توسعه روستاهای ایران. *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، دوره ۲۰، شماره ۴، ۱ - ۲۸.
- برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵).
- خالقی، عقیل (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی برنامه‌ریزی توسعه با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. *جغرافیا و روابط انسانی*، دوره ۲، شماره ۳، پیاپی ۷، ۲۲۱ - ۲۶۱.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۷۹). *برنامه‌ریزی توسعه و عمران روستایی در ایران: از فکر تا عمل*. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۳۹، شماره ۳۹، ص ۶۵-۷۷.
- _____ (۱۳۸۰). نگرشی بر نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره شماره ۴۱، ص ۲۵ - ۳۸-۲۵.
- _____ (۱۳۸۱). *برنامه‌ریزی توسعه روستایی (مفاهیم، راهبردها، و فرآیندها)*. *مجله مجله دانشکده دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، زمستان، صص ۲۲۱ - ۲۴۰-۲۲۱.
- رضوانی، محمدرضا و رهبری، مهناز (۱۳۹۴). بوم‌روستا؛ الگویی برای پایداری سیستم‌های روستایی در ایران. *جغرافیا و توسعه*، شماره ۴۱، ۲۳ - ۴۴.
- رکن‌الدین‌افتخاری، عبدالرضا و بهزادنسب، جان‌علی (۱۳۸۳). برنامه‌ریزی ارتباطی رویکرد انتقادی به نظریه برنامه‌ریزی (با تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی). *مدرس علوم انسانی*، دوره ۸، شماره ۱، ۱ - ۲۲.
- زاهدی، محمدجواد؛ غفاری، غلام‌رضا و ابراهیمی‌لویه، عادل (۱۳۹۱). کاستی‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران. *پژوهش‌های روستایی*، سال ۳، شماره ۴، ۱ - ۲۴.
- عظیمی‌آملی، جلال و رکن‌الدین‌افتخاری، عبدالرضا (۱۳۹۳). *حکمرانی روستایی (مدیریت توسعه پایدار)*. تهران: سمت.
- غفاری‌فرد، محمد (۱۳۹۸). بررسی روند سیاست‌گذاری توسعه و توازن منطقه‌ای طی برنامه‌های توسعه در ایران و ارائه راهبردهای اساسی. *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، دوره ۹، شماره ۳۰، ۲۱ - ۴۱.
- فعلی، سعید؛ صدیقی، حسن؛ پزشکی‌راد، غلام‌رضا و میرزایی، آرزو (۱۳۸۹). چالش‌های جوامع روستایی ایران برای دستیابی به توسعه پایدار. *روستا و توسعه*، سال ۱۳، شماره ۴، ۹۷ - ۱۲۸.
- قوام‌ملکی، حمیدرضا (۱۳۹۶). رویکردهای بین‌المللی و موانع سیاستی و راهبردی توسعه روستایی در ایران. *راهبرد سیاسی*، سال ۱، شماره ۳، ۱۱۹ - ۱۴۸.
- محمدی، حمیدرضا؛ منشی‌زاده، رحمت‌الله؛ رحمانی، بیژن و پاک‌پرور، محسن (۱۴۰۱). نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی فضایی توسعه روستایی با توجه به رویکرد ساختاری- کارکردی. *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، دوره ۵۴، شماره ۱، ۲۶۹ - ۲۸۷.

- نصیری زارع، سعید و ریاحی، وحید (۱۴۰۱). تحلیل انطباق مطالعات برنامه‌ریزی روستایی با چالش‌های مناطق روستایی در ایران. *پژوهش‌های روستایی*، دوره ۱۳، شماره ۲، ۲۴۶ - ۲۶۱.
- نوروزی‌آورگانی، اصغر (۱۳۹۰). گذری اجمالی بر رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی. *سپهر (سازمان جغرافیایی)*، سال ۲۰، شماره ۷۷، ۳۶ - ۴۳.
- وثوقی، منصور و ایمانی، علی (۱۳۸۹). آینده توسعه روستایی و چالش‌های پایداری. *توسعه روستایی*، دوره ۱، شماره ۲، ۲۳ - ۴۵.
- یدقار، علی (۱۳۸۳). روند تحول و چالش‌های عمران و توسعه روستایی در ایران. *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۴۸، ۷۱ - ۹۰.
- Abechi, A. (2018). The Role Of Local Government In Rural Development In Abuja Municipal Area Council Of Fct. *Abuja Journal of Sociological Studies*, 5(2), 60-96.
- Aleksandrova-Zlatanska, S. (2019). A Territorial Approach for Economic Development Of Rural Areas. *Case Of Bulgaria, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, Vol. 19(3), 39-48.
- Alexander, S. & Julio, B. (2004). *Rural Territorial Development*. Latin American Center for Rural Development (Rimisp). Santiago. Chile.
- Amirhajlou, E. (2022). *Rethinking regional development policy in Iran (approaches, experiences and solutions)*. Development and Foresight Research Center, Development, Financing and International Economy Research Group, Report Collection Number 357. (in Persian)
- Andrea Nardi, M. (2007). Rural development in Latin America A critical territorial approach, Nordic Geographers Meeting, Meeting the Waves of Globalisation – Local, Regional and Environmental Response Bergen, Norway, June 15-17, lund university, 1-20.
- Antonio Cañete, J., Navarro, F., & Cejudo, E. (2018). Territorially unequal rural development: the cases of the Leader Initiative and the Proder Programme in Andalusia (Spain), *European Planning Studies*, DOI: 10.1080/09654313.2018.1424118.
- Azimi Amoli, J. & Rokneddin EftEkhari, A.R. (2014). *Rural governance (sustainable development management)*. Tehran: Semit Publications. (in Persian)
- Azkiya, M. & Dibachi Furoshani, Sh. (2016). Criticism of rural development programs in Iran. *Social Studies and Research in Iran*, 5(1), 103-125. (in Persian)
- Azkiya, M. & Ghafari, G. (2013). *Rural development with an emphasis on the rural society of Iran*. 4th edition. Tehran: Ney Publishing. (in Persian)
- Badri, S. A., Rezvani, M.R., & Khodadadi, P. (2019). Qualitative content analysis of the country's rural development spatial policies, After the Islamic revolution. *Scientific quarterly of spatial planning (geography)*, year 9, 1(32), 1-24. (in Persian)
- Badri, S.A., Kazemi, N., Khodadadi, P., & Mohammadnejad, A. (2021). Why rural development policies have not contributed to rural development in Iran. *Rural Society*. DOI: 10.1080/10371656.2021.1997423.
- Bebbington, A., Abramovay, R., & Chiriboga, M. (2008). Social movements and the dynamics of rural territorial development in Latin America.
- Bertolini, P. & Pagliacci, F. (2016). Territorial Unbalances in Quality of Life. A focus on Italian Inner and Rural Areas, Dipartimento di Economia Marco Biagi and CAPP, (Centro Analisi Politiche Pubbliche), Università degli Studi di Modena e Reggio Emilia, viale Berengario 51, 41121, Modena, Italy.
- Bouzarjomehri, Kh. & Rokneddin EftEkhari, A.R. (2004). Analyzing the position of indigenous knowledge in sustainable rural development. *Humanities Teacher's Quarterly*, 9(1), 17-75. (in Persian)
- Brown, D.L. & Shucksmith, M. (2017). Reconsidering Territorial Governance to Account for Enhanced Rural-Urban Interdependence in America, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 672(1), 282-301.
- Bučaitė-Vilkė, J., Maslauskaitė, A., & Tereškina, A. (2019). Territorial Development in Lithuanian Municipalities: A Territorial Capital Approach, *KULTŪRA IR VISUOMENĖ. Socialinių tyrimų žurnalas*, 10(1), 127-151.
- Cistulli, V., Rodríguez-Pose, A., Escobar, G., Marta, S., & Schejtman, A. (2014). Addressing food security and nutrition by means of a territorial approach, *International Society for Plant Pathology, ORIGINAL PAPER, Food Sec*, 6:879-894, DOI 10.1007/s12571-014-0395-8.
- Danielewicz, J. & Turała, M. (2016). Territorial Capital As a Determinant of Development Processes In Functional Areas, *ACTA UNIVERSITATIS IŚLODZIENSIS, FOLIA OECONOMICA*, 2(319), 55-68. <http://dx.doi.org/10.18778/0208-6018.319.04>.
- Dutt, T. (2018). Role of NGOs in Rural Development. *Journal Global Values*, Vol. IX, No. 2, 2018. ISSN: (P) 0976-9447, (e) 2454-8391, Impact Factor 3.8741 (ICRJIFR).
- Esquenazi Borrego, A., Rosales Vázquez, S., & Velarde Hernández, Y. (2017). Index of Gender Inequality in Cuba: a Territorial Approach, *Revista Estudios del Desarrollo Social: Cuba y América Latina*, Vol. 5, No. 2, 132-152.

- Eugene Chigbu, U., Magel, H., Wulforst, G., & Voß, W. (2013). Territorial Development: Suggestions for a New Approach to Rural Development in Nigeria, Lehrstuhl für Bodenordnung und Landentwicklung Institut für Geodäsie, GIS und Landmanagement.
- Eversole, R. (2018). Rural Development. Centre for Social Impact, Swinburne University, Australia, DOI: 10.1002/9781118924396.wbiea2213.
- Fali, S., Saddiqi, H., Pazeshki-Rad, Gh., & Mirzaei, A. (2010). Challenges of Iran's rural communities for Achieving sustainable development. *Rural and Development Quarterly*, year 13, 97-128. (in Persian)
- Gao, T., Ivolga, A., & Erokhin, V. (2018). Sustainable Rural Development in Northern China: Caught in a Vice between Poverty, Urban Attractions, and Migration. *Sustainability* 2018, 10, 1467.
- Ghaffari Fard, M. (2018). Investigating the process of development policy making and regional balance during the development programs in Iran and presenting Basic Strategies. *Strategic Studies of Public Policy*, Vol. 9, NO. 30, 21-41.
- Gkartziros M. & Lowe, P. (2019) Revisiting Neo-Endogenous Rural Development, in: Scott, M., Gallent, N., & Gkartziros, M. (eds). *The Routledge Companion to Rural Planning*, Routledge: New York.
- Hernández, M. L., Gallardo Cobos, R., Dios-Palomares, R., & Martínez Pellégrini, S.E. (2018). An application of network theory to territorial analysis: The case of Yaqui Valley networks (2006 and 2016), *Rev. FCA UNCUIYO*. 2018. 50 (2): 311-329. ISSN impreso 0370-4661. ISSN (en línea) 1853-8665.
- Islam, S. (2019). Cooperative Based Rural Development in Bangladesh: A Revisiting. *Society & Change*, Vol. XIII, No.2, 23-39.
- Jacob, W.J. (2018). Integrated rural development from a historical and global perspective. *Academia*, DOI 10.1108/AEDS-02-2018-0022.
- Janković, D. (2012). TERRITORIAL APPROACH TO REGIONAL RURAL DEVELOPMENT, *Economics of Agriculture*, EP 2012 (59) 4, 675-686. UDC: 332.122:338.43.
- Janvry, A. & Sadoulet, E. (2007). Toward a territorial approach to rural development. *Journal of Agricultural and Development Economics*, Vol. 4(1), 66-98.
- Jezic, Z., Górecka, A., & Kardum, B. (2021). SMART VILLAGES AND RURAL DEVELOPMENT. *Acta Sci. Pol. Oeconomia*, 20(2), 39-46, doi: 10.22630/ASPE.2021.20.2.14.
- Jezrogelj, M., Mikus, O., Zrakiczusac, M., & Hadelan, L. (2020). Selection Of Social Indicators For Measuring Sustainable Rural Development. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 20(4), 295-306.
- Kaya Altay, İ. & Ahmeti, S. (2019). The 'Territorial Agenda of the European Union' as a turning point in the European territorial cohesion policies. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 91-104. Online.
- Khaleghi, A. (2019). Pathology of development planning with emphasis on rural development planning in Iran. *Quarterly Journal of Geography and Human Relations*, 2(3), Series 7, 221-261. (in Persian)
- Knickel, K., Almeida, A., Bauchinger, L., Casini, M.P., Gassler, B., Hausegger-Nestelberger, K., Heley, J., Henke, R., Knickel, M., Oostindie, M. H., et al. (2021). Towards More Balanced Territorial Relations—The Role (and Limitations) of Spatial Planning as a Governance Approach, *Sustainability*, 13, 5308.
- Komorowski, Ł. & Stanny, M. (2020). Smart Villages: Where Can They Happen? *Land* 2020, 9, 151.
- Kumar, N. (2020). Rural Development in India: Issues & Challenges. *Management Guru: Journal of Management Research*, VIII(04), ISSN 2319-2429.
- Lea, D. A.M. & Chaudhari Methuen, D.P. (1984). *Rural Development and the State: Contradictions and Dilemmas in Developing Countries*. London: Routledge Kegan & Paul.
- Lee-Cortés, J.V. & Delgadillo-Macías, J. (2018). Territorial Potential as Factor of Development: Rural Management Model. *Unidad de Investigación en Economía Urbana y Regional del Instituto de Investigaciones Económicas de la UNAM, AGRICULTURA, SOCIEDAD Y DESARROLLO*, ABRIL - JUNIO, 2018, 191-213.
- Lowe, P., Phillipson, J., Proctor, A., & Gkartziros, M. (2019). Expertise in rural development: A conceptual and empirical analysis. *World Development*, 116, 28-37. www.elsevier.com/locate/worlddev.
- Lundy, M., Felipe Ostertag, C., & Best, R. (2002). Value Adding, Agroenterprise and Poverty Reduction: A territorial approach for Rural Business Development, Rural Agroenterprise Development Project.
- Lundy, M., Ostertag, C.F., Best, R., Gottret, M.V., Kaganzi, E., Robbins, P., & Ferris, S. (2005). A Territorial based Approach to Agro-Enterprise Development, Rural Agro-enterprise Development Project, International Center for Tropical Agriculture (CIAT).
- Lupancescu, M. (2021). Sustainability of Rural Development in Romania: Priorities, Trends, Objectives. *Revista de Științe Politice. Revue des Sciences Politiques*, 70, 85-95.
- Mantino, F. (2011). Developing a Territorial Approach for the CAP, Institute for European Environmental Policy.

- Martins Peixoto, A.M. & de Oliveira, A.R. (2015). The territorial approach in public policies of rural development: an analysis of the PAA program for the peasant production in the municipality of Ipameri – state of Goiás, Brazil. *REVISTA NERA*, 18(26), 70-91.
- Medeiros, E. (2019). Debating the urban dimension of Territorial Cohesion. In Eduardo Medeiros (Ed.), *Territorial cohesion*, 3-22.
- Miranda, C.L. & Renault Adib, A. (2007). Sustainable development and the territorial approach: identities and typologies. *Sustainable Rural Development*, 42-48.
- Mohammadi, H., Manshizadeh, R., Rahmani, B., & Pak Parvar, M. (2022). Systemic approach in spatial planning of rural development with regard to structural approach. *Functional Human Geography Research*, 54(1), 287-269. (in Persian)
- Mulolo, G. (2022). Sustainable Development In Rural Areas. *konferencijos straipsnių rinkinys, vytauto didžiojo universiteto zemes ukio akademija*, 127-131.
- Nasiri Zare, S. & Riahi, V. (2022). Analysis of adaptation of rural planning studies to the challenges of rural areas in Iran. *Rural Research Quarterly*, 13(2), 261-246. (in Persian)
- Nouroozi-Avargani, A. (2011). A brief overview of rural development approaches and strategies. *Sepehr (geographical organization)*, 20th year, 77, 36-43. (in Persian)
- OECD (2021). A Territorial Approach to the Sustainable Development Goals in Córdoba, Argentina.
- Panigrahi, R. & Mohapatra, E. (2020). CSR: A Tool for Rural Development – An Indian Paradigm. *IPE Journal of Management*, 10(1), 65-87.
- Papoli-Yazdi, M.H. & Ebrahimi, M.A. (2015). *Theories of rural development*. 9th edition. Tehran: Semit Publications. (in Persian)
- Petrović, M.D. (2020). Global partnerships of rural stakeholders for sustainable development.
- Pourtahari, M., Sojasi, H., & Sadeghlou, T. (2010). Assessment and prioritization of social sustainability in rural areas using ranking technique based on similarity to fuzzy ideal solution. *Rural Research Quarterly*, 1(1), 1-31. (in Persian)
- Qavam Maleki, H. (2017). International approaches and political and strategic obstacles of rural development in Iran. *Political strategy quarterly*, 1(3), 119-148. (in Persian)
- Ren, X. (2020). Pandemic and lockdown: a territorial approach to COVID-19 in China, Italy and the United States, *Eurasian Geography and Economics*, DOI: 10.1080/15387216.2020.1762103.
- Rezvani, M.R. (2000) Development planning and rural development in Iran: from thought to practice. *Geographical Research Quarterly*, 39, 65-77. (in Persian)
- (2001). An attitude on rural development planning system in Iran. *Geographical Researches*, 41, 25-38. (in Persian)
- (2002). Rural development planning (concepts, strategies and processes). *Journal of Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran*, 221-240. (in Persian)
- Rezvani, M.R. & Rahbari, M. (2015). Village landscape; a model for the sustainability of rural systems in Iran. *Geography and Development Quarterly*, 41, 23-44. (in Persian)
- Roberto, T.P. & Catullo, J.C. (2017). Extensión rurally enfoque territorial: aprendiendo en la acción con otros. *Rev. Fac. Agron.*, Vol. 116 (Número especial), 19-27.
- Rokneddin Eftekhari, A.R. & Behzadnasab, J. (2004). Communicative planning, a critical approach to planning theory (with an emphasis on rural development planning). *Humanities Teacher's Quarterly*, 8(1), 1-22. (in Persian)
- Ruiz Pulpón, Á.R. & Cañizares Ruiz, M.C. (2020). Enhancing the Territorial Heritage of Declining Rural Areas in Spain: Towards Integrating Top-Down and Bottom-Up Approaches. *Land* 2020, 9, 216; doi:10.3390/land9070216,
- Schejtman, A. & Berdegué, J. (2008). Towards a Territorial Approach for Rural Development. *Research Programme Consortium For Improving Institutions For Pro-Poor Growth*, 5-26.
- Shonhe, T. (2019). Land Reform and New Meaning of Rural Development in Zimbabwe. The 4th Annual International Conference on Public Administration and Development Alternatives 03 - 05 July 2019, Southern Sun Hotel, OR Tambo International Airport, Johannesburg, South Africa.
- Supyandi, D., Wulandari, E., & Setiawan, I. (2017). Reviews on Theories and Practices of Modernization: Rural Experience in Indonesia. Third International Conference on Social and Political Sciences (ICSPS 2017), *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, Vol. 129.
- Suttie, D. & Hussein, K. (2015). Territorial approaches, rural-urban linkages and inclusive rural transformation, *Global Policy Engagement Forum and Technical Meeting, Strategy and Knowledge Department*, 1-24.
- Taghilou, A.A., Soltani, N., & Aftab, A. (2016). Drivers of rural development in Iran. *Space Planning and Design Quarterly*, 20(4), 1-28. (in Persian)
- The sixth five-year economic, social and cultural development plan of the Islamic Republic of Iran (2016).

- Thoidou, E. (2011). The Territorial Approach to EU Cohesion Policy: Current issues and evidence from Greece, *SPATIUM International Review*, No. 25, September 2011, pp. 7-13. DOI: 10.2298/SPAT1125007T.
- Torres, F. & Delgadillo Macías, J. (2009). Creating a territorial policy for the development of rural areas in Mexico, *Convergencia, Revista de Ciencias Sociales*, num. 50, Universidad Autónoma del Estado de México, 89-113.
- van der Ploeg, J. D., Ye, J., & Schneider, S. (2015). Rural Development: Actors and Practices. *Research in Rural Sociology and Development*, Vol. 22, 17-30.
- Veenapani, A. (2020). Smart Village Concept and Sustainable Development: Issues and Challenges in India. *Management Guru: Journal of Management Research*, VIII (04), ISSN 2319-2429.
- Velickovic, J. & Jovanovic, S. (2021). Problems And Possible Directions of The Sustainable Rural Development of Republic of Serbia. *Economics of Sustainable Development*, 5(1), 33-46. <http://www.ekonomika.org.rs>.
- Vosoughi, M. & Imani, A. (2010). The future of rural development and sustainability challenges. *Journal of rural development*, 1(2), 23-45. (in Persian)
- Yadghar, A. (2004). The development process and challenges of rural construction and development in Iran. *Geographical Research Quarterly*, 48, 71-90. (in Persian)
- Zahedi, M.J., Ghaffari, G., & Ebrahimi-Loyeh, A. (2012). Shortcomings of rural development planning in Iran. *Rural Studies Quarterly*, 3(4), 1-24. (in Persian)
- Zaucha, J., Komornicki, T., Bohme, K., Swiatek, D., & Zuber, P. (2014). Territorial Keys for Bringing Closer the Territorial Agenda of the EU and Europe 2020. *European Planning Studies*, Vol. 22, No. 2, 246-267. DOI: 10.1080/09654313.2012.722976.
- Zhao, W. & Morimoto, T. (2022). The Endogenous Development Mechanism of the Baiyankeng Geocultural Village in China. *Land* 11, 1472.